

TUKHLIYEV, Bokijon (2014). “Alişir Nevai Gazellerinin Şerhlerinin Yapılması Hakkında”. *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması*. 26-28 Mayıs 2014. 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB). Eskişehir (<http://bilgelerzirvesi.org/bildiri/pdf/bokijon-tukhliyev-ozbekce.pdf>), ss.503-507

Bokijon TUKHLIYEV *

ALİŞİR NEVAİ GAZELLERİNİN ŞERHLERİNİN YAPILMASI HAKKINDA

Alişir Nevai'nin eserlerini okuyup anlamak her zaman kolay değildir. Özellikle, tasavvufi şiirlerini idrak etmede günümüzün insanların zorluklarla karşılaşması tabiidir. Bunun için de onları bilimsel cihetten izah etmek, şerh etmek zarureti mevcut.

Bunun için:

- Metin içeriğini tamamıyla anlamak;
- Bundaki bazı eskimiş veya anlaşılması güç olan sözcüklerin lügatini ve izahını vermek;
- Bazı remizlerin manasını belirlemek;
- Metindeki tasavvufi ıstılahların mahiyetini şerh etmek gerekli olacaktır.

Bu konuda oldukça önemli çalışmalar yapılmaktadır. Özellikle, profesörler Necmiddin Kamilov, İbrahim Hakkul, Nursetulla Cumahoca, doçentler Yakubcan İshakov, Keramet Mullahocayeva ve diğerleri oldukça ciddi çalışmalar yapmışlardır. Bu istikametteki çalışmaların devam etmesi gerekmektedir. Ancak o zaman biz Nevai'nin bedii âlemindeki kendine özgülüklerin mahiyetini derinlemesine anlama, hissetmek imkânına sahip olabiliriz. Biz de bu konuda birtakım tahliller yapmaya gayret gösteriyoruz. Tebliğimizde bu hususta kısa bilgiler vermeye çalışacağız.

Alişir Nevai gazellerinden biri şöyle başlar:

Köngül can birle bardi hemrahing, men derd ile turdum,
Senge can birle könglümni, seni Tengrige tapşurdum.

Nevai'nin aşk gazellerinden biri olan söz konusu şiir insani duyguların samimi ifadesi sıfatında özel bir öneme sahiptir. Şiirde âşık kalbin tabii ve samimi itirafları aksini bulmuştur. Burada da Türkâne

* Prof.Dr.Özbekistan Devlet Pedagoji Üniversitesi.

tasvirin cazibedar yönleri insana zevk ve huzur vermektedir. Poetik fıkırın cilvesi burada da eşsizdir. Birinci mısradaki şair kendi hayallerinin yolda olduğunu vurgulayarak göstermektedir. Bu fikir “benim gönlüm canım ile birlikte sana yoldaş olup gitti” tarzında ifade edilmiştir. Gönül ve canını “gönderen” âşık gönül sahibinin “derd ile duruşu (durup kalışı)” anlaşılırdır ve izaha muhtaç değildir. Gönlünün can ile birlikte gitmesini “can” diyerek birlikte gitmek” tarzında dahi anlama imkânı mevcuttur. Aynı zamanda onlar yâre emanettir. Emanete sahip çıkacak insanın kendisinin de sağ sâlim olması gerekmektedir. Bunun için de lirik kahraman “can ile gönül”ü yâre, yarin kendisini ise Allah’a emanet etmektedir. Bunların ifadesi tenasüp (gönül, can, sen, ben, Tanrı), ta’did (gönül, can; unlar gitti, men kaldım, sana gönül ve canımı, kendini Tanrı’ya emanet ettim), tefrik (gönül can ile birlikte gitti, ben derd ile durdum), tezat (gitti, kaldım), teşhis (gönül ile cana insani vasıflar yüklenmektedir), tard-ı akis (gönül, can, can gönül), tekrar (Gönül – gönlüm, can can, Sen, seni, birlikte – birlikte), isticlak (Gönül – gönlümü, Sana – seni), aliterasyon (birlikte gitti; durdum, Tanrı’ya emanet ettim) gibi tasvir vasıtaları aracılığıyla yapılmıştır.

Sonraki beyitte gönül ile alakadar olan bir imgeye vurgu yapılmaktadır. Bu ondaki dağlardır (gönül yarası).

Nişandur tîre bolgan ahter-i bahtım sevadın

Tügenlerkim, firaknıng otını gam şamı küydürdüm.

Bu yalnızca gönüldeki yaraların izlerine değil, aynı zamanda bahtsızlık (eğer sevad sözcüğünün “kara” anlamının da mevcut olduğunu dikkate alacak olursak, bunu “kara baht” veya “bahtımın karalığı” tarzında da anlamak mümkündür) nişanelerdir. Onun peyda olma sebebi de açıktır: lirik kahraman onu gam şamında firak odu ile yakmıştır, neticede böyle bir dağ, iz peyda olmuştur.

Lirik kahraman kendi ruh halini tavsif etmeye devam eder. Elbette, onun bu hali de doğrudan doğruya ayrılık ile alakadardır.

Yığaç birle başak kim, tende kalmış oldurur merhem

Cünundın kim, firaknıng okların cismimde sındurdım.

Beytin manasını izah ederken onun sentaks yapısındaki mürekkeplik oldukça güçlük çıkarmaktadır. Söz ayrılık (“firak”) ısıraplarının üstünde geçmektedir. Aşığın vücudu firak oklarından (yay oklarının ağaç kısmı ve ucundaki demiri (“başağı”nı hatırlayın) kalan esaret yüzünden eziyet çekmektedir. Ama bunun bir faydalı ciheti de vardır: o aşıklık sebebiyle peyda olan cünun (cezbe, şiddetli ihtiras) için münasip bir merhemdir de (belki de, burada cünun

uyandığı zaman onu cismanî güç ile (vurup) tedavi etmek öngörülüyor olması mümkün müdür?! Her durumda da okun kırılmasının aşığın vücudu ile doğrudan doğruya bağlantılı olduğu açıktır)

Hicran ıstırabının tasviri daha da güçlendirilmektedir. Eğer önceki beyitlerde hicran alevi hakkında konuşuluyorken, şimdi burada bu alevin zirveye çıkmakta olduğu, yanıp tutuştuğu (“hicran kıvılcımı”) kaydedilmektedir:

Tutaştı şamde her barmağım hicran şerarındın,
Ilık merhem koyay deb çün köngül çağığa yetkürdüm.

Genelde çak (sütür) yırtılan, derzleri açılmış şeylerde olur. “Özbek dilinin izahlı lügati”nde buna “delik, deşik; kumaş, deri v.b.’dan dikilen eşyalarda dikerek birleştirilen yeri” diye izah verilmiştir. Gönül “dikildikten” sonra, elbette onda ağrı peyda olacaktır. İnsan şuursuz, içgüdüsel şekilde de ağrıyan yere elini vurur. Hicran alevinin tutuşarak yandığı yerde merhem koymak için uzatılan elin durumunu tasavvur etmek zor değildir. Bu tam da şamdan ateş tutuşmuş gibi bir durumun tasavvur etmemizi sağlıyor: parmaklar da alev içinde kalmaktadır.

Müteakip beyitte aşığın mevcut durumu yeni bir telkinle izah edilmektedir. Burada her şey “göz” kavramıyla ayrıntılı olarak birleştirilmektedir.

Çü ol kâfir çıkar köz salmağaysız, ey Müsülmanlar,
Ki men biçare könglümni bakıb turğunça aldurdum.

Beyitlerde kullanılan ibareler de (“köz salmağaysız”, “könglümni bakıb turğunça aldurdum”) bu mana ile doğrudan doğruya bağlantılı. “Ol kâfir” burada yalnızca yârin – maşukluğun istiari ifadesi değildir. O aynı zamanda gözün tavsifini de anlatmaktadır. Lirik kahraman kendi etrafındaki gönüldaşları (“Müslümanlar”)a müracaat ederken, onları beklenmedik bir “kısmet”ten haberdar etmek istemektedir: sizler için en doğru yol bu kâfire nazar etmemektir, diye tembihlemektedir o. bunun delili de hazır: “ben öylesine bir bakarken bile gönlümü aldıldım”. Onun günahsız ve hatasız olduğuna da güzel bir işaret var (“ben biçare”).

Önceki mısralardaki mantıksal kapsam daha da genişlemektedir. Artık aşığın yârin yüzüne muntazam tarzda gözlerini dikerek – “çakılarak” bakmasının “sebepleri” izah edilmektedir:

Katıbdur közlering kim, ne yapılmak, ne teharrük bar,
Kiya bakkay mu bir deb azm eterde bes ki telmürdüm.

Burada netice ve onun sebeplerini şerh etmeye maillik çok önemlidir. Öncelikle, gözler donup kalmıştır (yukarıdaki beyitte “cünun” hakkında bir mülâhaza da vardı). Bu bir gözlerini bir noktaya dikip bakmak demektir. Bunu “ne yapılmak, ne teharrük bar”lığı ispat etmektedir. Hakiki âşık hiçbir zaman ümitsizliğe kapılmaz. Onun kalbinde her daim muntazam bir inanç olur. Bu yârin iltifatına gözünün düşmesinden ibarettir. “Kiya bakkay mu bir deb” ifadesinde işte bu mana mücessemidir.

Tasvirdeki derinlik devam etmektedir. Beklenen durum meydana gelir de:

Yüzin körgeç başımgâ tüşti müşkin zülf-i sevdası,
Figan kim, bir bakışda yüz bela başımgâ keltürdüm.

Ama yârin didarını görmek gönül ıstıraplarını azaltmamakta, aksine, bunların daha da şiddetli şekilde yaşanmasına bahane olmaktadır. Artık aşığın başına yârin “müşkin zülf-i sevdası” eklenmektedir. Beyitte kullanılan “yüz bela başımgâ keltürdüm” ibaresinin gerçek ve mecazi anlamlara sahip olması da tasavvufi değildir. Buradaki “yüz bela”nın yalnızca eziyete, külfete değil, aynı zamanda “müşkin zülf”e de dahli bulunduğu hissedilmektedir.

Tasvir süreci tekrar “gönül”e geçer. Yine Nevai tarafından keşfedilen yeni ibareler göze çarpar. Bunlar “Köngül tinmes” ve “könglümni tindürdüm” ifadeleri aracılığıyla verilmiştir. Bunun şu anki edebi dilimizdeki bir varyantı “gönlü dolmak”tır. Bu ibare “memnun olmak, kanaat hâsıl etmek, huzur bulmak” manalarına sahiptir⁵²⁴.

Köngül tinmesge kalmış erdi, her nev arzu birle,
Rıza koyıda ta köydüm kadem könglümni tindürdüm.

⁵²⁴ Bakınız: Özbek dilinin izahlı lügati. Beş ciltli, İkinci cilt. – Taşkent, “Özbekistan milli ansiklopedisi”, 2006, 459-sayfa.

Gönlün istek ve arzuları sınırsız, sonsuzdur. Nevai bunu “Köngül tinmesge kalmış erdi” şeklinde ifade etmektedir. Buna rağmen, lirik kahraman bunun çaresini bulur. O “rıza koyıda kadem” koymak ile bu meseleyi halleder. Tasavvufta rıza özel bir ruhani makama sahiptir. Onun mahiyeti kaza ve kadere, yani kendi yazgısına teslim olmak, onu hakikat sıfatında kabul etmeye hazırlık halinden ibarettir.

Son beytin telkinleri oldukça ince ve muammalıdır. Onu birkaç şekilde izah etmek mümkündür. Söz insan gönlünün temizlenmesi üzerinde devam ederken, onun âlem ve âlemlere bağlı hadiselerde aramak caiz görünmektedir:

Mekân gülhan külin kıldım Nevai, telbedek, yani
Cünün teracidin ahir kara tufrakka olturdum.

Gülhan küli – insani eksiklerden, dünya heva ve heveslerinden el çekmeyi ifade etmektedir. Cünün teracı – sıradan aklın sınırlarını aşmak demektir. Tufrak ise dört unsurdan biri sıfatında alev (gülhan küli) ile uygunluğu teşkil etmektedir. Bu beyhude işlerden tamamen vazgeçip, tefekkür dünyasına gark olmayı da ifade etmektedir. Bu makamdaki âşık Allah’tan başka şeylerle meşgul bile olmaz, bunu kabul de etmez. O ilahi aşkla sarhoş ve mesttir.

Gazelin kafiyeleri uzun sözlere değil, ancak eklere dayanmaktadır. Aslında, Nevai’nin kendisi bu tür kafiyelelere çokça rağbet etmiş değildir. Hatta Ataî gibi bir şairi işte tam da bu tür bir hareketi sebebiyle “kafiyesinde küçük ayıpları var” diye tenkit bile etmişti. Buna rağmen gazeldeki bu durum mukabilinde onun ahengini arttırmaya hizmet eden başka imkânlardan verimli faydalandığı da hissedilmektedir. Bu, bize göre, bazı sert ve ahenkli ünsüzlerin miktarının çoğaltılmış olmasıyla da alakadardır.

Bunların hepsi Nevai gazellerinin nesirle beyan edilmesi ve bunların ilmi-irfanî şerhlerine pek çok zaruret olduğunu göstermektedir. Yeri gelmişken söylemek gerekmektedir ki, Özbekistan’da şu anda bu konuda oldukça aktif işler yapılmaktadır. Bu tür olumlu teşebbüsler ise Nevai’nin manevi âlemini daha derin hissetmek, onlardan daha geniş ve büyük çapta faydalanmak için münasip imkânlar hazırlamaktadır.